

TUSSEN TRADITIE EN ASSIMILATIE

De levensgeschiedenis van een Kamper Israëliet

door Jaap van Gelderen

Het *Kamper Nieuwsblad* van zaterdag 9 maart 1940 (Derde Blad) gaf een uitvoerig uittreksel uit de afscheidsvoordracht van de heer Meijer Druijff, godsdienstleraar van de *Nederlandse Israëlitische Gemeente* in Kampen. In zijn voordracht betoogde Druijff dat er maar weinig Joodse Gemeenten in Nederland waren te vinden waar in de laatste honderd jaar zo'n vrijzinnige geest was gaan heersen als in Kampen: er was weinig aan Tora-studie gedaan en er bestond hoegenaamd geen belangstelling voor geestelijke vraagstukken. De vertrekkende voorganger weet dit aan de invloed van Israël Waterman, die van 1835 tot 1850 in Kampen werkzaam was geweest.

De typering 'vrijzinnig' valt op in de context van deze stad. Ook als we afzien van de wetenschap dat een algemene uitspraak nooit helemaal recht kan doen aan de historische werkelijkheid - zouden de joodse Kampenaren nu echt zo materialistisch zijn geweest en was de studie wèrkelijk vrijwel uitgebannen hier? (wij weten beter) - : bij het woord vrijzinnig veert men op. De heer Druijff gaf nog een nadere typering van de situatie honderd jaar geleden: Waterman was bezield geweest door een assimilatorische geest. (Assimilatie betekent zoals bekend aanpassing aan de omgeving waar men leeft en werkt). Zat voor de heer Druijff dáár niet de engel van zijn verhaal: wat had deze aanpassing méér opgeleverd dan een maatschappelijk betere positie in de Nederlandse samenleving? Was niet het antisemitisme blijven bestaan, in brute vormen elders, in een 'milde' vorm ook hier? Wat was er intussen gebeurd met het joodse erfgoed, juist nu de godsdienst zoveel steun had kunnen geven in de barre tijden die men beleefde? Het jaar 1933 was voorbijgegaan (de 'Machtergreifung') en het was 1938 geweest (de 'Kristallnacht'); Polen was reeds binnengevallen en alle geruststellende woorden van de Nederlandse regeringsleiders kon de angst onder de joden niet wegemen. Een bezinning op het verleden en op de eigen identiteit was het begrijpelijke gevolg.

Wat had de generatie van Waterman bezield? En wat bezielde de bestuurders die hem aanstelden tot onderwijzer van de joodse jeugd en tot 'predikant' in hun synagoge, die hem het ambt van secretaris toevertrouwden? Aan de hand van de levensgeschiedenis van één sleutelfiguur uit de Joodse Gemeente van Kampen in de eerste helft van de negentiende eeuw, wil ik proberen deze vragen te beantwoorden.

Emancipatie

In het onlangs verschenen deel I van de *Geschiedenis van Kampen* wordt hij op bladzijde 218 al kort geïntroduceerd als sleutelfiguur binnen de joodse gemeenschap in deze stad: Salomon David Stibbe (1760-1840). In zijn levensverhaal wordt de breuk die zich aftekende in de geschiedenis van de Joden in West-en Midden-Europa zichtbaar: de overgang van de Middeleeuwen naar de Nieuwe Tijd. Die had geleid van uitsluiting uit grote sectoren van de samenleving tot politieke en culturele acceptatie binnen de

maatschappij. De Franse Revolutie (1789) had ook aan de Joden 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' beloofd. Als tegenprestatie werd van hen verwacht dat zij goede burgers zouden worden van het land hunner inwoning: staatsburgers, behorende tot de 'Mozaïsche Religie'. Ook binnen de - onder Franse invloed staande - Bataafse Republiek werd aan de Joden politieke emancipatie verzekerd (2 september 1796) en ook later, in het Koninkrijk der Nederlanden, bleven deze burgerrechten gehandhaafd. Voor een verdere, culturele en sociale emancipatie was echter een langere adem nodig en een daarop gericht overheidsbeleid. Maar ook een overheid kon weinig uitrichten als er binnen de joodse gemeenschappen geen leiders werden gevonden die voorstanders waren van een verdergaande integratie in de samenleving - zonder daarmee de band met het joodse geloof te verliezen. Het Jodendom verbood een dergelijke emancipatie overigens niet. Men leefde in de verstrooiing vanuit het Godswoord bij de profeet Jeremia: 'Zoek de vrede voor de stad waarheen Ik u gevoerd heb, bidt voor haar, want in háár vrede zal ùw vrede gelegen zijn'. Alleen als een overheid door wetgeving of anderszins de Joden zou dwingen tot 'ontheiliging van Gods Naam', moest weerstand worden geboden 'terwille van de heiliging van Gods Naam'. Hiervan getuigen de vele martelaren in de joodse geschiedenis. Volgens de familie-overlevering nu was de bovengenoemde Stibbe door zijn godsdienstige en maatschappelijke opvoeding bij uitstek geschikt geweest 'een leidsman in Israël' te worden; zijn 'nederigheid' zou hem echter weerhouden hebben, zijn gaven ten volle te benutten. Hoe verliep zijn levensgeschiedenis en hoe kan deze geschiedenis begrepen worden in het kader van de tijd waarin hij leefde en werkte?

De familie Stibbe

Salomon David Stibbe werd op 23 februari 1760 in Zwolle geboren als elfde en voorlaatste kind van David Jacob Sjoesjan en Duifje Hertogs Polak. Zijn vader genoot aanzien en populariteit tot in hoge ouderdom. De historicus Jac. Zwarts schreef in 1940 dat er nog alom 'geteekende en geschilderde portretten' van hem in omloop waren. Vanuit Amsterdam, waar hij in 1717 was geboren, naar Zwolle gekomen, werd hij bediende in de drogisterij van de niet-jood Meindert Stibbe. Op den duur kon hij eigenaar van deze firma worden, inclusief de familienaam. Vanaf 1738 was Stibbe Senior kleinburger van Zwolle - tot het grootburgerschap werden Joden hier niet toegelaten - en tevens broeder van het kramersgilde: het Nicolai-Gilde, waarvan zijn schoonvader Hertog (Zwi) Polak ook lid was. De overlevering wil dat de voorouders oorspronkelijk afkomstig waren uit Sjoesjan in het Perzische Rijk, bekend uit de rol Esther; vandaar de joodse familienaam. In de Joodse Gemeente van Zwolle was Stibbe Senior voorzanger, leraar Hebreeuws en Tora-schrijver. In 1772 werd hij rabbijn en op den duur beschouwd als opperrabbijn 'van het Oosten'. Vast staat dat hij in Zwolle als hoofd van het *Bet Din* - Zwarts spreekt van 'Wetscollegium' - een vraagbaak was op het gebied van Joodse kennis. Op zijn grafsteen - die in de Tweede Wereldoorlog verloren ging - stond in het Hebreeuws te lezen 'dat ieder met een luisterend oor zich om hem schaarde' en dat hij 'tot in hoge ouderdom het zaad van kennis en godsvrucht uitstrooide'. In 1802 trok hij zich terug uit de openbaarheid, hij overleed in 1806. Drie zonen hadden naast hun beroepswerkzaamheden een religieuze functie binnen de joodse gemeenschap. De oudste, Meijer Stibbe, was voorzanger (chazan) in Meppel, de jongste, Aäron

Stibbe, besnijder (mohel) in het Westland, terwijl de jong overleden Izaäk Stibbe als 'theologisch' student te boek stond. Op één zoon na - de koopman Mozes Stibbe, stamvader van de Zwolse familie Stibbe -, verlieten de kinderen hun geboorteplaats. Zij vestigden zich in Portsmouth, Londen, Brussel, Rensburg, Amsterdam, 's-Gravenhage, Maassluis, Meppel, Zwartsluis en Kampen. Het testament van David Jacobs Stibbe is bewaard gebleven in de Bibliotheca Rosenthaliana in Amsterdam. De moeder, wier familie afkomstig was uit Kushikov in Polen, was reeds in 1764 gestorven. Haar jiddische naam Duifje (in het Hebreeuws: Zippora) wordt in het officiële geslachtsregister opgegeven als 'Theodora' of 'Dorothea'. Zo heetten ook de naar haar vernoemde kleindochters.

Jeugdjaren van S.D. Stibbe

Men behoeft geen ogenlik te twijfelen aan de juistheid van de overlevering dat Stibbe Junior van zijn vader een degelijke godsdienstige opvoeding had genoten. Het heet dat hij reeds vóór zijn meerderjarigheid (als alle joodse jongens werd hij 'bar mitzwa' op dertienjarige leeftijd) bedreven was 'in alle kundigheden die voor een beschaafden Israëliet nodig waren'. Interessant wordt het als daarbij gevoegd wordt dat deze 'wetenschappelijke opvoeding in de theologische vraagstukken der Israëlietische Godsdienst' hand in hand gegaan was met 'gepaste vooruitgang met den geest des tijds' - men lette hier op het 'verlichte' jargon. Naast 'Jodendom' kreeg Salomon ook een degelijke scholing in de Nederlandse taal. Dit laatste blijkt uit de brieven - in een fors handschrift geschreven - die van hem bewaard zijn gebleven. In de zaak van zijn vader genoot hij een brede opleiding als koopman, maar ook hij zou uit Zwolle wegtrekken: naar de stad Kampen. Hier zou hij, 27 jaar oud, op 15 augustus 1787 in het huwelijk treden en wel met Hannah Alexander Jacobs uit Blokzijl, nog net vijftien jaar jong (geboren 17 januari 1772). Uit hun huwelijk werden veertien kinderen geboren, waarvan er twee jong stierven.

Stibbe vestigde zich in Kampen als winkelier of kruidenier; een bewaard gebleven kasboek roept het beeld op van een winkel-van-Sinkel met klandizie tot ver in de regio. Naast de medicinale kruiden uit zijn vaders drogisterij werden - het is een willekeurige greep - gereedschappen, zeildoek, anisette en rijst verkocht. Hannah Jacobs had een handelsachtergrond: haar ondernemende ouders hadden vanuit Blokzijl een firma opgericht met relaties in Duitsland, Zweden, Rusland, Spanje, Noord-Amerika en Argentinië. Haar kinderen roemden haar huiselijkheid en godsdienstigheid. 'Van der jeugd af aan' moet zij zich hebben onderscheiden als een ijverige, altijd werkzame moeder, het toonbeeld van de 'ware huisvrouw' (een 'esjet chajil') uit het Spreukenboek. Orde en ijver waren haar parool.

In de stad Kampen

Naar de reden waarom Stibbe zich in Kampen vestigde kan men slechts gissen. Helena Poppers, die een dissertatie schreef over de Joden in Overijssel tot 1814, rept van een omstreeks 1785 opblaiend verzet vanuit de Zwolse gilden tegen de 'invloed' en 'het opdringen' van de Joden. Ofschoon het Zwolse stadsbestuur de verkregen rechten van de joodse bevolkingsgroep handhaafde, kan het klimaat, dat door deze actie was ontstaan, Stibbe hebben doen besluiten te vertrekken naar Kampen. Hier had in deze zelfde tijd

een predikant - één van de bevoorrechte Hervormde Kerk nog wel - de groeiende tolerantie geroemd, waarin een ieder, Jood, Mennoniet, Rooms-Katholiek en ook 'de Protestant' zich mocht verheugen. Hoe dit ook zij, op 8 mei 1786 verkreeg 'Salomon David joodse, geboortig van Zwol' het grootburgerschap van de stad Kampen, uiteraard tegen betaling van de inkoopsom (140 gulden). In ieder geval kon hij hiermee lid van het kramers-gilde worden. Overigens waren al in 1774 Levi Elias Roos uit Berlijn met zijn beide zoons en Marcus Jacob uit Amsterdam tot het grootburgerschap in Kampen toegelaten.

In de zomer van 1795 telde de Joodse Gemeente van Kampen 32 gezinshoofden, waaronder vier grootburgers en vijf kleinburgers. Vooruitlopend op de nieuwe tijden werden in augustus 1795 alle in Kampen geboren Joden zonder onderscheid - en gratis - ingeschreven in het Burgerboek (14 familiehoofden). Uit de kiezerslijsten wordt duidelijk dat ook de joodse inwoners uit de verschillende wijken hebben meegedaan met de verkiezingen in de zogenaamde grondvergaderingen. Het besluit van de Nationale Vergadering van 2 september 1796 betreffende de politieke emancipatie - burgerlijke gelijkstelling - van de Joden gold, als 'nationaal' besluit, ook voor Kampen.

Op de Armenkamer - vanaf haar stichting bedoeld voor alle Kamper burgers, ongeacht hun religie - mocht nu ook door joodse inwoners een beroep gedaan worden: zij waren geen vreemdelingen meer. Een teken dat de stadsoverheid de burgerlijke gelijkstelling van de Joden serieus nam. Ook werd de Joodse Gemeente vrijgesteld van grondbelasting voor haar 'kerkgebouw', precies zoals het voor de andere gezindten gold. De scheiding van Kerk en Staat wilde overigens niet zeggen dat de burgerlijke overheid zich geheel terugtrok uit hun bemoeienissen met godsdienstige zaken: organisatie en reglementering bleef zij tot haar taak rekenen.

In 1809 leken de oude tijden weergekeerd toen er door het gemeentebestuur een missive ter wering van 'ongewenschte elementen' werd uitgevaardigd, waarbij men ook arme joden op het oog had. De Joodse Gemeenten werden verantwoordelijk gesteld om deze elementen aan te melden: het collectief werd verantwoordelijk geacht voor het individu, zoals dat vóór 1796 het geval was geweest. Voorlopig zullen er nog maar weinig joden zonder relaties met de joodse gemeenschappen zijn geweest, zodat de actie van de overheid niet onlogisch is. Zij was echter niet consequent vanuit een standpunt van gelijke behandeling. Overigens staat vast dat de 'regelzucht' van de overheid niet in de laatste plaats bedoeld was om een inzicht te hebben in de bevolkingsstatistiek in verband met te heffen belastingen en de recrutering voor het leger.

En de culturele emancipatie? Al vanaf 1794 waren enkele joodse families in Kampen lid van de deftige *Leessociëteit*, niet alleen een teken van 'tolerantie' van de omgeving maar ook van integratie in de Nederlandse cultuur. Vanaf 1801 werden de eerste joodse leerlingen ingeschreven op de Latijnse School, velen - in de toenmalige verhoudingen - zouden hun voorbeeld volgen. De vrijmetselaarsloge *Le Profond Silence* bleef voorlopig nog gesloten voor joodse leden. De eerste die werd ingeschreven (in 1818) was daarvoor al lid van de Amsterdamse Loge geweest: het was de in Kampen geboren Salomon de Jong. Ene Gumpert de Jong werd in 1829 Loge-lid, pas in 1842 gevolgd door een zoon van - de toen reeds overleden - Stibbe (zie onder).

In het bestuur van de Joodse Gemeente

In 1791 reeds werd Salomon David Stibbe gekozen tot voorzitter (parnas of manhiég)

van de Joodse Gemeente in Kampen. Deze gemeenschap was vanaf 1661 met een charter hier toegelaten, aanvankelijk als Portugees-Joodse kolonie. Het echtpaar Stibbe-Jacobs schonk een kostbare Tora-rol in bruikleen, wellicht geschreven door Stibbe Senior. Een verzoek uit 1793 aan de Magistraat van Kampen, door een meerderheid van de Joodse kooplui ondertekend, vond geen steun bij Stibbe: in dit request werd verzocht om, gezien de moeilijke economische omstandigheden, geen nieuwe Joden - die allen tezamen immers werkzaam waren in slechts een beperkt aantal beroepsgroepen - tot de stad toe te laten, renteniers en grossiers uitgezonderd. In 1794 werd na een grote verbouwing de synagoge, die gelegen was Achter de Nieuwe Muur ter hoogte van de Vergietensteeg, opnieuw ingewijd.

Het bestaande Reglement uit 1774 schreef tussentijdse aftreding voor van de parnassijns, met een mogelijkheid tot herverkiezing: in 1800 werd Stibbe opnieuw gekozen tot bestuurder. De Kamper Joodse Gemeente zag in 1803 af van de mogelijkheid een huis-aan-huis-collecte voor haar armen te houden, aangezien ook de joodse armen 'egaal' bediend werden door de plaatselijke *Armenkamer* en men niet 'schraapzuchtig' wilde lijken. Onderwijzer van de joodse jeugd was omstreeks 1800 Lion Asjer Goudsmit (1760-1854) uit Amsterdam; in 1816 kreeg hij naast zich Levy Joseph van Gelderen (overleden in 1832 aan de cholera) - beiden waren stamvaders van niet onbekende Kamper families. Het traditionele 'lernen' vond vanaf 1804 plaats binnen het toen opgerichte studiegenootschap *Asiphat Bachoeriem* (letterlijk: Vergadering van jongelieden).

In de Franse Tijd wist Stibbe, volgens de familie-overlevering 'met scherpzinnigheid', zijn voordeel te doen met de mogelijkheden die het mercantilistische stelsel bood, zodat hij op den duur behoorde tot de hoogstaangeslagenen voor de belastingen te Kampen - op gelijke voet zelfs met de maire van de stad, Mr. Frans Lemker (1775-1858)! Dit mag zeer zeker een prestatie heten, aangezien over de gehele linie veel kooplui - en ook de Joodse - in deze economisch barre tijden aan de bedelstaf geraakten. Waarschijnlijk heeft Stibbe zich kunnen handhaven dankzij het gevarieerde aanbod van waren in zijn winkel-affaire. Hier kwam nog bij dat hij, samen met zijn echtgenote, vanaf 1810 voor een periode van zes jaar de Stedelijke Bank van Lening onder gunstige voorwaarden kon pachten. 'Nauwgezet, eerlijk en trouw aan zijn verbindtenissen', zijn de trefwoorden die het nageslacht heeft opgetekend over zijn beroepsleven. Verder heet het dat hij 'met billijkheid en meêwarigheid' bewogen was met zijn 'verarmde natuurgelovenden', een liefdadigheid, die geheel overeenkomstig de traditie, niet beperkt bleef tot zijn mede-joden. Ook Hanna Jacobs deed aan liefdadigheid: 'menige armoedige woning, menig vege sponde was de stomme getuige van haar weldaden en zorgen' en 'geen arme verliet haar onvoldaan'. Ook als wij in deze typering kinderlijke eerbied verdisconteren: een indrukwekkend getuigenis.

Een politieke carrière?

'Nederigheid' zou Stibbe ervan weerhouden hebben een leidsman te worden van zijn mede-Joden. Zijn voortreffelijke joodse opvoeding, gepaard - zoals boven reeds aangegeven - aan 'gepaste vooruitgang met den geest des tijds', zou hem volgens het memorandum van het nageslacht hiervoor uitermate geschikt hebben gemaakt. Door het zo te stellen slaat men toch duidelijk één periode uit het leven van de stamvader over: de

Voorhangsel uit de oude synagoge (Achter de Nieuwe Muur).

Omschrijving van de Hebreeuwse tekst: voor de Heilige Gemeente Kampen vervaardigd in het jaar vanaf de dag van de Schepping 5570 (1809-1810) 'om de weg naar de boom des levens te bewaken' (Genesis 3:24).

tijd namelijk toen hij lid was van het landelijke Opper-Consistorie én in dezelfde periode zelfs gekozen werd in het Kiescollege van het Departement van de Monden van de IJssel!

Een prent bewaart voor ons deze geschiedenis: hierop staat Stibbe afgebeeld in het ambtskostuum van een lid van het Opper-Consistorie, het landelijke bestuur van het in 1808 door Koning Lodewijk Napoleon georganiseerde Israëlitische Kerkgenootschap. In die hoedanigheid werd hij in 1809 als buiten-lid geïnstalleerd door niemand minder dan Mr. Jonas Daniël Meijer (1780-1834) - de latere secretaris van de Grondwetscommissie - en wel met deze woorden: 'Nimmer hebben in deze oorden ten opzichte onzer geloofsgenooten gebeurtenissen plaatsgevonden, welke met de tegenwoordige tijden vergeleken kunnen worden. In welk gewest, in welk rijk, in welke waerelddeelen, onder welk bestuur, hebben de Joden zooveel vrijheid verkregen als nu hier te lande?'

Verschillende auteurs hebben de rol van Lodewijk Napoleon geschetst bij de voortgaande emancipatie van het Joodse bevolkingsdeel. Helena Poppers spreekt van het morele voordeel dat verkregen werd door de gevolgde benoemingspolitiek: 'de bij de Christenen dikwijls geminachte Joden [werden] officieel vertegenwoordigd (...) door zeer ontwikkelde mannen'. Stibbe was één van hen. Tussen twee haakjes: bij een bezoek aan Kampen in hetzelfde jaar had de Koning de Joodse Gemeente vereerd met een geldsom, waarvoor een voorhangsel (parochet) werd aangeschaft - die de storm van de Tweede Wereldoorlog zou overleven.

Stibbe kon door zijn drukke werkzaamheden niet veel vergaderingen van het Opper-Consistorie, die in Amsterdam gehouden werden, bijwonen. De belangen van het zevende arrondissement dat hij vertegenwoordigde - Overijssel en oostelijk Gelderland - behartigde hij daarom veelal schriftelijk. Tegenover Zwolle verdedigde hij de rechten van Kampen - de oudste joodse vestiging in de provincie - en die van de jonge Joodse Gemeente van Deventer: in deze laatste plaats waren de joden pas vanaf 1796 als burgers toegelaten. Toch werd Zwolle uiteindelijk in 1812 als plaats van de consistoriale kerk aangewezen, ondanks de goede gronden 'door Campen te berde gebracht'.

Na het aftreden van Lodewijk Napoleon (1810) ging het gerucht dat de door deze Koning, terwille van de joodse kooplieden, van de zaterdag naar een andere werkdag verplaatste weekmarkten van Zwolle en Deventer weer naar de zaterdag zouden verhuizen. Stibbe ijverde voor het behoud van de nieuwe marktdagen, zaterdag is immers voor de joden de rustdag (sjabbat). Ook pleitte hij ervoor dat joodse dienstplichtigen remplaçanten zouden mogen stellen, hier ging het immers om een kwestie van gelijke rechten, gelijke behandeling. Ter toelichting: Napoleon vond het leger het geschiktste instrument om de joodse jongens gedwongen te doen inburgeren. Stibbe won het pleidooi in deze zaak, waarover overigens ook vele anderen zich hadden laten horen, tot en met de *Zwolsche Courant*!

Men kan stellen dat Stibbe zonder meer voorstander was van de overheidsmaatregelen ten opzichte van de verdere emancipatie van de Israëlieten, zoals de joden nu voortaan werden genoemd: het woord 'jood', met de smadelijke klank die daar toentertijd aankeefde of het nog ouderwetser 'smous' = behorend bij Mozes, werd dus vervangen door het meer deftige 'Israëliet'.

Tot de maatregelen van de landelijke overheid behoorde: - een van bovenaf geleide kerkelijke organisatie met bijbehorende reglementering en financiering;

- een bewuste taalpolitiek van de regering: het afschaffen van het Jiddisj bij de administratie, in de eredienst en bij het onderwijs;
- het bevorderen van een bijbelvertaling in het Nederlands;
- een Nederlandse familie-naamgeving;
- een nieuwe huwelijkswetgeving: eerst op het gemeentehuis, daarna de joodse huwelijkssluiting;
- het aanstellen van medeburgers met een joodse achtergrond in overheidsambten;
- het tegengaan van discriminerende aanduidingen als de toevoeging 'joods' bij de beroepsaanduiding 'koopman';
- een schoolpolitiek, met beroepsopleidingen, ook voor meisjes.

Door middel van enquêtes liet de regering onderzoeken of de nieuwe bepalingen werden nageleefd door de lagere overheden. De invoering van de kerkelijke organisatie verliep niet zonder strubbelingen. Het was een geheel nieuw fenomeen in de Joodse wereld, waar men autonome gemeenten (kehillot) gewend was. Ook Stibbe ondervond dit; hij werd gepasseerd in de voordracht voor leden van het Consistorie van de regio Zwolle. Toch werd hij door het Opper-Consistorie als zodanig benoemd, buiten de Kamper voordracht om! Als consistorie-lid maande Stibbe de Kampenaren aan de 'kerkelijke' bijdragen te voldoen die nodig waren om onder andere een Opperrabbin te financieren. Ook bevorderde hij dat er een nieuw reglement werd geconcipeerd ter vervanging van dat van 1774. Ongetwijfeld had Stibbe binnen zijn eigen Gemeente tegenstanders die huiverig geweest zullen zijn voor de grote veranderingen - met alle financiële consequenties van dien -, waarin de Joodse gemeenschappen betrokken waren geraakt. Toen hij in 1813 door het Opper-Consistorie werd benoemd als commissaris-surveillant (bestuurder) in Kampen, weigerde het oude bestuur - waarin enkele verstokte Oranje-kanten - 'de lombardier' als zodanig te erkennen. Het Centrale Consistorie te Parijs moest er aan te pas komen om de oude bestuursleden over de streep te trekken.

Het verhaal is te aardig om niet te vertellen. Het bericht van zijn benoeming - dat hem via maire Lemker bereikte - kwam tegen het ingaan van de sjabbat (vrijdagavond). Stibbe liet nu de brief door een niet-joodse jongen bezorgen en voor-lezen aan huis bij het 'oude' bestuur: zelf de brief dragen was op sjabbat immers verboden. In sjoel gekomen nam de door Parijs benoemde commissaris-surveillant plaats in de zetel van de parnassijns (bestuurders). Deze daad veroorzaakte een geweldige opschudding: wat deed die lombardier daar? Men besefte echter wel dat het moeilijk zou zijn Parijs te weerstreven. Het kan ook zijn dat men zich bij de gang van zaken neerlegde omdat men hoopte op een spoedig herstel van de oude tijden.

Maar er was nog meer. In oktober 1813 werd Stibbe door duizend kiezers gekozen in het *Collège Électoral* van het Departement van de Monden van de IJssel (één van de nieuw-gevormde provincies onder het Franse bewind). Hij had hier als één van de hoogstaangeslagen burgers ook recht op! Een uitgebreide loopbaan in de regionale politiek zat er echter voor hem niet in. Poppers roemt deze verkiezing als teken van het feit dat 'de nieuwe begrippen omtrent de Joden langzamerhand veld wonnen'. Merkwaardig is dat Lemker niet voorkwam op de lijst van gekozenen: was Stibbe naar voren geschoven, net toen het tijdperk-Napoleon teneinde begon te lopen? De Keizer werd deze zelfde maand nog bij Leipzig verslagen.

Op 30 november 1813 landde de Prins van Oranje te Scheveningen. De oude provincies werden hersteld. De Prins ontbond als Koning Willem I ook de schepping van Lodewijk Napoleon: per 1 april 1814 werden de leden van het Opper-Consistorie - dus ook Stibbe - eervol ontslagen. De nieuwe overheid van het Koninkrijk der Nederlanden zette overigens het door het Franse gouvernement geïnitieerde beleid van centralisme in het bestuur van de kerkgenootschappen en van verdergaande integratie van het joodse bevolkingsdeel in de Nederlandse samenleving voort. Zo werd in 1817 een Schoolwet uitgevaardigd die het mogelijk maakte joodse scholen op te richten waar én het joodse element (o.a. Hebreeuwse les) én het maatschappelijk onderwijs (uiteraard in de Nederlandse taal) tot zijn recht kon komen.

Opvoedingsidealen

De nieuwe schoolwet voor het joodse bevolkingsdeel was een kolfje naar de hand van Stibbe. Na zijn politieke avonturen - waar het nageslacht nagenoeg over zweeg - had hij vooral de opvoeding van de jongere generaties op zijn programma staan. In het jargon van die dagen: hij koos voor 'beschaving en veredeling zijner geloofsgenooten'. Hier moesten, geheel naar het concept van Moses Mendelssohn (1729-1786), godsdienstige gezindheid en wereldlijke beschaving, hand in hand gaan. Dat Stibbe hierin gesteund werd door de Opperrabbijn van Overijssel, Hartog Josua Hertzveld (1781-1846), blijkt wel hieruit dat deze hem de eretitel *chaver* verleende, een onderscheiding voor iemand die zich in de joodse wereld verdienstelijk heeft gemaakt op religieus en/of bestuurlijk terrein. Hertzveld preekte als eerste der Opperrabbijnen in het Nederlands en werd om zijn verdiensten vereerd met de Nederlandse Leeuw, terwijl diezelfde overheid beurzen ter beschikking stelde om zijn zoons te laten studeren.

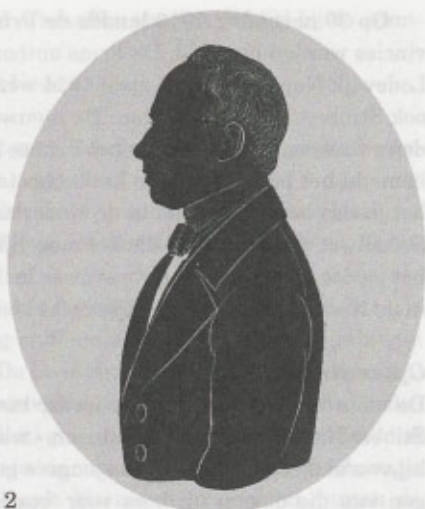
Bij de opvoeding van hun grote kinderschaar had het echtpaar Stibbe - heel klassiek - gebruik gemaakt van een huisleraar, Levie Amelander, die tot zijn overlijden bij de familie zou blijven wonen. Van de oudste zoon, Jacob Stibbe (geb. 1788), werd bij diens overlijden in 1864 getuigd dat hij een 'wetenschappelijk, religieus en beschaafd man' was. Twee andere zoons, Lion (geb. 1799) en Phinie (geb. 1801) Stibbe, bezochten in Kampen de *Latijnse School*, maar kozen voor de handel na hun 'promotie' (het eindexamen) in 1815, hoewel hun vader hen bestemd had voor de juristerij en de medicijnen - klassiek-joods ook dit laatste patroon. Toen zoon Lion Stibbe in 1818 opgeroepen werd als soldaat, kocht zijn vader voor hem een remplaçant, een aardige bijzonderheid in het licht van de vroegere *démarches* van zijn vader.

Als bestuurder van de Kamper Israëlitische Gemeente - in 1820 werd hij weer in die hoedanigheid gekozen - bevorderde Stibbe de oprichting van een school waar én maatschappelijk én godsdienstig onderwijs voor de joodse jeugd zou worden gegeven, in de zin van de Wet van 1817 dus. In 1822 kon deze school - die ook een subsidie kreeg van het stadsbestuur - worden geopend. Door bezoeken aan de school, door 'gepaste' geschenkjes en toespraken liet Stibbe van zijn belangstelling blijken. In 1832 werd zelfs een tweede school geopend.

Naast de hierboven genoemde, meer traditionele vereniging (de 'chewre') voor jongelieden, waar de Hebreeuwse 'klassieken' werden bestudeerd, bestond er in Kampen een afdeling van het *Genootschap tot zedelijke beschaving der Israëlieten*. Stibbe Senior was vice-voorzitter. Hier werd onder meer de studie van de Nederlandse taal beoe-

1

2

TOESPRAAK EN VERSLAG

NAMENS DE COMMISSIE TOT DEN OPBOUW,

BIJ DE

INWIJDING

VAN HET

Nieuwe Kerk-Gebouw

VAN DE

NEDERLANDSCHE ISRAËLITISCHE GEMEENTE

TE KAMPEN;

UITGESPREKEN

OP DEN

3 MEI 1847.

13 August. 1847.

DOOR

P. A. STIBBE

Voorzitter der Commissie tot den Opbouw.

Bilagegen een voorbeeld van het Formaat der Nieuwe Kerk.

Te Amsterdam, bij

BELINFANTE & DE VITA

1847.

3

4

1. Salomon David Stibbe in het kostuum van lid van het Opperconsistorie van het Ned. Isr. Kerkenootschap (ong. 1810)
2. Israël Waterman (silhouet Walkate-Archief)
3. Titelblad van de toespraak van Pinie Salomon Stibbe, in 1847 voorzitter van de Ned. Isr. Gemeente van Kampen
4. Salomo Keijzer uit Kampen promoveerde in 1847 in de rechten en in de letteren in Leiden

fend; de zoons van Stibbe oefenden er in de welsprekendheid en leerden er een club besturen. Zelfs vonden er uitwisselingen plaats met het plaatselijke Nutsdepartement! De Rotterdamse emeritus-predikant Willem Goede (1764-1839) - die in de patriottentijd een vooraanstaande rol had gespeeld bij de politieke emancipatie van de dissenteren in Kampen - trad op als adviseur van het joodse genootschap; hij vertaalde een Duits werk waarin de culturele integratie van de Joden werd aanbevolen. Verder moet nog vermeld worden dat ook de Kamper *Leessociëteit* de jongere generatie Stibbe onder haar leden telde.

De verdere loopbaan van Stibbe

Vanaf 1816 - na afloop van het pachtcontract - bestond er een slepend conflict tussen Stibbe en het gemeentebestuur enerzijds en de man die Stibbes voorganger was geweest als houder van de Bank van Lening, anderzijds. Volgens de laatste zouden tussentijds de pachtvoorwaarden veranderd zijn. Voor de rechtbank gedaagd werd Stibbe geheel van blaam gezuiverd; de stad Kampen ging echter niet geheel vrijuit. Het pachtcontract met het echtpaar Stibbe werd tot 1834 telkens verlengd, hoewel de overheidspolitiek erop gericht was de banken van lening onder toezicht te plaatsen van de stedelijke besturen. Aangezien bij Stibbe 'de arme lieden altijd geriefd' werden, bleef het gemeentebestuur - op voorspraak van burgemeester Lemker - gebruik maken van zijn diensten.

In 1822 kreeg Stibbe een licentie als slijter. Op den duur werden de zaken hoe langer hoe meer behartigd door de jongere generatie (voor zover deze in Kampen bleef): de oudste zoon, Jacob Stibbe, dreef een steenkolenhandel en vertrok op den duur naar Rotterdam; David beheerde mede de Bank van Lening (tot 1834); Lion en Phinie de likeurstokerij; een dochter, Rijntje Schaap-Stibbe (1797-1879), opende in Kampen een modezaak. Voor de slachtoffers van de grote watersnood van 1825 (die ook de omgeving van Kampen trof) zette de familie zich in; de oude heer Stibbe deed in 1831 verdienstelijk werk door in de moeilijke dagen van de cholera hulp te verschaffen. Zoon Lion Stibbe (overleden in 1880) en verschillende van diens afstammelingen waren lid van de Kamper Loge van Vrijmetselaars. Phinie Stibbe werd in 1847 lid (en voorzitter) van de Kamer van Koophandel in Kampen, ondanks enige oppositie hiertegen in de *Kamper Courant*. Tevens werd hij brandmeester in wijk III (Grafhorst en omstreken). In 1861 werd Phinie lid van de Kamper gemeenteraad, wat hij tot zijn dood in 1881 zou blijven. Hij was ook de oprichter van de sociëteit *De Harmonie*.

Ook de functies van Salomon David Stibbe binnen de Israëlitische Gemeente gingen over op de jongere generatie: David Stibbe wordt genoemd als voorzitter in 1826, 1829 en 1832, de jongere broer Phinie was 'president' in de periode 1847-1879 en werd in 1881 herkozen - maar overleed op 28 mei van dat jaar. De gebroeders Stibbe ijverden voor de aanleg van een nieuwe begraafplaats in IJsselmuiden (1829) en de bouw van een nieuwe synagoge aan de IJsselkade (1847). Een zoon van Lion, Gerhardt Stibbe, was jarenlang secretaris van de Joodse Gemeente, tot zijn overlijden in 1896.

Verlichte onderwijzers

Uit de keuze van de elkaar opvolgende onderwijzers van de *Nederlandsch-Israëlitische Schoolinrigting* blijkt, dat de jeugd van Kampen in een joods-verlichte zin werd

opgevoed. De eerste was Mozes Mijer, gewaardeerd lid van het in 1816 opgerichte *Kamper Schoolonderwijzers-Gezelschap*, de tweede Israël Waterman, een leerling van de Rijks-Kweekschool in Haarlem, indertijd de beste opleiding voor onderwijzers in Nederland.

Mijer trachtte door middel van vertalingen van vooraanstaande Duits-joodse auteurs de verlichte ideeën ook in Nederland ingang te doen vinden. Zo gaf hij in 1833 - nog in zijn Kamper periode - een vrije bewerking uit van het *Godsdienstig-zedekundig Handboek, gegrond op de Bijbelsche Geschiedenis* van de Reform-pionier Naphtali Herz Homberg (1749-1841). Homberg was een fanatiek bestrijder van het Jiddisj als voertaal; hij stelde dat in de plaats van het Jiddisj een goede beheersing van de Duitse taal moest komen. Ook de bestudering van de Jiddische (religieus-getinte) letterkunde verwierp hij. Hij bepleitte de studie van het bijbelse Hebreeuws met nagenoeg voorbijgaan van de toelichting daarbij in de Talmoedische geschriften van de Rabbijnen. Strakke doorvoering van dit programma zou de joodse bevolkingsgroep afsnijden van de bronnen van de cultuur en de religie waarin men eeuwen en eeuwen had geleefd. Nader kan men hierover lezen bij dr. Jaap Meijer, *Erfenis der Emancipatie*.

Waterman (Haarlem 1811 - Arnhem 1890), één van de eerste joodse jongens met een studiebeurs voor een opleiding tot (gewoon) onderwijzer, zou vooral door zijn schoolboekjes de nieuwe ideeën - op godsdienstig en pedagogisch terrein - verbreiden. Zijn formuleringen zijn geheel in stijl: hij wil vooral nuttige zedelessen trekken uit de gewijde oorkonden van Israël. Voor zijn leerlingen schreef hij een methode om Hebreeuws te leren; in dezen was hij een voorstander van de sefardische uitspraak (thans ook in het huidige Israël in gebruik). Dat deze nieuwigheden ook tegenstand hebben opgeroepen, kan ieder begrijpen die weet heeft van de verbondenheid van mensen aan een bepaalde religieuze taal en aan vastgestelde liturgische tradities (met de daarin vervatte leer!). Waterman voerde namelijk - en hij moet hierin zijn gesteund door de bestuurders van de synagoge - veranderingen door in de synagogale diensten. Overigens was hij op dit terrein niet de initiatiefnemer: het was de Overijsselse Opperrabbin Hertzveld - die wij reeds tegenkwamen - die hiervoor als eerste had geijverd. Ook Waterman preekte in het Nederlands, maar hij trad niet op als eigenlijke voorzanger (chazan). Als voorzanger trad vanaf 1830 Izak Mozes Polak uit Nijkerk op.

Aan het einde van zijn Kamper periode - hij vertrok in 1850 naar Arnhem - was hij ook nog lector Hebreeuws aan het Stedelijk Gymnasium van Kampen, een functie die zijn opvolgers tot en met de heer Druijff, ook zouden bekleden. Onaangenaam moet het voor Waterman geweest zijn dat hij gedéballoteerd (niet als lid geaccepteerd) werd bij het *Nederlandsch Onderwijzers Genootschap*, afdeling Kampen, opgericht in 1846. Hij vermoedde er bekrompenheid en vooroordeel jegens de Israëlietische godsdienst in, wat natuurlijk in alle toonaarden werd ontkend door het genootschap. Watermans naam werd nu op de adreslijst geplaatst, maar hij heeft nooit, voor zover wij kunnen nagaan, de vergaderingen (die aanvankelijk nog met gebed en Bijbellezing werden begonnen) bezocht. Misschien heeft hij het als blijk van erkenning ervaren dat hij werd toegelaten tot de Loge van Vrijmetselaren.

De briljantste leerling van Waterman uit zijn Kamper periode was Salomo Keijzer (Kampen 1823 - Delft 1868). Deze was hoogleraar (onder meer in het Islamietische recht) aan de opleiding voor Indische bestuursambtenaren in Delft, waar hij de drij-

vende kracht van was. Van zijn hand verscheen een vertaling van de *Koran* (Haarlem 1860).

De synagoge aan de IJsselkant

Na een halve eeuw politieke emancipatie stond de Nederlandse Israëlietische Gemeente van Kampen op een hoogtepunt: op 13 augustus 1847 kon een nieuwe synagoge worden ingewijd. Destijds gold het gebouw als de fraaiste synagoge van Overijssel, en misschien wel van heel Nederland (buiten Amsterdam). Joods-Nederland - althans het 'verlichte' deel - volgde met intense belangstelling de berichten uit de IJsselstad over de veranderingen in de eredienst of de aanpassingen bij het meerderjarig worden van de jongens (bar mitzwa): men legde een plechtige geloofsbelijdenis af met toespraakjes en een receptie na afloop. Bij deze 'experimenten' waren leden van de familie Stibbe nauw betrokken, zoals blijkt uit de verlichte joodse pers. Feestredenaar bij de opening van het nieuwe synagoge-gebouw was Waterman; Phinie Stibbe bracht als voorzitter van de bouwcommissie - hij was tevens voorzitter van de Gemeente - uitgebreid verslag uit, waarbij hij tevens inging op de historie van de joden in Kampen. De belangstellenden kwamen uit de gehele Kamper samenleving; overheden hadden subsidies verstrekt en ook van niet-joodse zijde was er financiële steun gekomen.

Nogmaals: de familie Stibbe

Terug naar de stamouders van de Kamper familie Stibbe. Zij waren reeds enkele jaren gestorven voordat de nieuwe synagoge werd ingewijd. Hanna Jacobs overleed op 22 december 1839: zij leed aan een maagkwaal. Op haar sterfbed nam zij 'een roerend hartelijk afscheid' en zegende haar kinderen onder de vermaning 'deugdzaam' te blijven. Een 'onvermoeid werkzaam, weldadig en nuttig leven' was ten einde.

In het voorjaar van 1840 stierven onverwachts een lieflijk kleindochtertje van tien jaar en een veelbelovende kleinzoon van zeventien jaar oud: Alexander Stibbe. Op 12 augustus van dat jaar verwisselde Salomon Stibbe, 'de sieraad en de kroon onzer familie', het tijdelijke met het eeuwige. Hun graven liggen in IJsselmuiden, de stenen zijn echter - door weersinvloeden - zo geschonden dat de teksten nauwelijks meer leesbaar zijn.

Door een bewuste huwelijkspolitiek - ook hier geheel volgens het klassiek-joodse model - raakte de familie Stibbe verwant aan andere vooraanstaande joodse families: Van Leer uit Gorredijk, Adelaar uit Leeuwarden, Bendien uit Almelo (driemaal!), Jacobs uit Zwolle (nogmaals), Tels en Gazan uit Rotterdam, Schaap uit Amersfoort, Keijzer uit Den Haag, Hartogensis uit Den Bosch. In latere generaties worden in de familie Stibbe, naast kooplui, fabrikanten en commissionnaires, medici, juristen en Indische bestuursambtenaren aangetroffen, maar, voor zover wij weten geen rabbijnen. De meesten hadden inmiddels de stad Kampen verlaten.

Aan het begin van deze eeuw woonde er nog één Stibbe in Kampen: de deftige weduwnaar David Stibbe Lionz. (1831-1915). Hij moet zijn grootvader nog gekend hebben. Na een carrière elders als commissionnaire was hij in 1896 naar Kampen teruggekeerd. Van 1903 tot 1915 bekleedde hij een bestuursfunctie binnen de *Nederlandse Israëlietische Gemeente* van Kampen. Ook was hij trouw lid van de Kamper Loge. Op 'Vreugde der Wet' (Simchat Tora) mocht de joodse jeugd van Kampen het traditionele suikergoed afhalen aan zijn woning aan de Cellesweg 15.

Epiloog

De bezinning op de eigen geschiedenis die de vertrekkende godsdienstleraar van Kampen in februari 1940 met zijn afscheidsrede wellicht op gang wilde brengen, kreeg geen kans meer: spoedig viel het Duitse leger Nederland binnen, met alle gevolgen van dien voor de in Nederland levende Joden.

Het verhaal over de deftige 'mijnheer Stibbe' aan de Cellesweg werd verteld door een inwoner van Israël, een afstammeling van de in het verhaal genoemde Lion Goudsmit. Zij werd door haar oudere broer, Leo Goudsmid (vermoord in Sobibor), betrokken bij het Zionisme, dat de toekomst van het Joodse volk zag in 'auto-emancipatie': niet in een opgelegde of opgedrongen - en door families als de Stibbes dankbaar (en met 'succes') aanvaarde - emancipatie, maar in bezinning op de eigen joodse cultuur en in het streven naar een eigen land om in te wonen, Palestina. De spanning tussen 'traditie' en 'assimilatie' - hier in de vorm van een moderne Staat - is de uitdaging waar Israël, twee eeuwen na de leuzen van de Franse Revolutie, voor staat.

Verantwoording: Dit artikel is een bewerking van enkele fragmenten van een lezing, op 13 april 1993 gehouden voor een gecombineerde vergadering van de afdeling Kampen van het *Genootschap Nederland-Israël* en de *Vrienden van het Kamper Museum*. Een uitgebreide verantwoording is achterwege gelaten in verband met de plaatsruimte.

Beknopte literatuurlijst:

- D.W. Stibbe, *Geslachtsregister der Familie Stibbe*. Z.p. 1912.
- S. van Genderingen, *Gedenkboek. De Israëlietische Gemeente te Kampen 5607/1847-5677/1917*. Z.p., z.u. [1917].
- *De Joden in Overijssel van hunne vestiging tot 1814*. Nagelaten dissertatie van Helena Poppers. Utrecht-Amsterdam 1926. [Over S.D. Stibbe: p. 91, 112, 118, 120, 123, 131, 137, 141].
- Jac. Zwarts, "De geschiedenis der Joden te Overijssel", serie artikelen in: *De Joodsche Middenstand*, jrg. 1939-1940.
- Dr. Jaap Meijer, *Erfenis der Emancipatie. Het Nederlandse Jodendom in de eerste helft van de 19e eeuw*. Haarlem 1963.
- Jaap van Gelderen, *Veilige stad ... Schets van de geschiedenis van de Joodse Gemeente te Kampen*. Kampen 1975.
- J. van Gelderen, "Kroniek van de Jodenvervolgving Kampen 1940-1945", in: *Kamper Almanak 1982-1983*, 305-318.
- "Kampen, Overijssel", in: Jozeph Michman, Hartog Beem, Dan Michman, *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*. Ede/Antwerpen - Amsterdam 1992, 436-440. [Met uitgebreide literatuuropgaven].